

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.

Ser.

775

Title:

Hastanulcha
Tika

Ref.

775

हस्तामलक टीका

: Hastamalaka Tika		Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
775:	:	: Remarks

न०३

मार्च

वि०

११५

दस्तावेज

१२०

११०

न०६

स्तुतक
टीका

श्रीगणेशाय नमः जयगौरीस्तुतेशानजयपूज्यविनायक। जयभक्तभयध्वंसिजयम
षकवाहन १ अलिंगः शिवइत्यासीन्माययामा दादयः ॥ त्रिमीशिवात्मिकास्तुतिः ब्रह्मचिह्नं
हस्ततः ॥ २॥ ॥ सूर्यान्वयेदशरथगृहे श्रीरामचंद्रस्तुतिः प्रादुर्भूतः सधर्मसेननांगोत्ता। योरावणा
दीनानुद्धावलौनां वनिस्त्वप्रतापननिहता। विभीषणादिशरणागतामोनोचंद्रार्कराज्य
दाताहनुमद्वियः। ननुराज्यपरत्वेन शैष्यमुक्तं ननु उपास्यत्वेनेत्यत आह ॥ श्रीरामरामरामे
ति एतत्तारकमुच्यते। अतस्त्वेजानकीनाथपरब्रह्मासिनिश्चितं। पुराणांतरेपि। विश्वामि
त्रवात्मी। किं सवादेस्तपि वर्येण कौशिकेन निश्चयोक्तं मुपदिष्टं। जानकीवल्लभं देवीमंद
नीलमणिप्रभं। व्याख्याननिरतं सौम्यं विभक्तजं रघुनंदनं ॥ १॥ वसिष्ठवामदेवाद्यैर्मुनिभिः स
मुपासितं। वामभागे समासीनासीतांकांचनसन्निभां। भक्तानां कामदं नित्यं नीलोत्पलक
रांबुजां। लक्ष्मणपश्चिमेभागे धृतछत्रं सवामरं। पार्श्वे भरतशत्रुघ्नो बालहस्तधरा वुभौ। तदयं
रहस्यं तं वाचकं पुस्तकान्वितं। विभीषणादि रक्षोभिस्तुती वाद्यैश्च वानरैः उपासितं सुमंत्राद्यै

मंत्रिभिश्चासिस्तथा। इन्द्रादिलोकपालैश्च सेव्यमानपदांबुजं। एवं गुणरत्नं श्रीरामचंद्रोत्तीर्णं
वर्षाणां तदन्वये विराडाश्वरतनुः - - - स्वधत्। सः स्वमति तुलनार्थं श्रीकृष्णशुभप्रसादेन परंपरकृत
यहस्तामलकस्तोत्रस्य अर्थदीपिका नाम टीका मकार्षत्। सुजनैर्विद्वद्भिः तद्वर्तय्य। यथा वा रुच्यं
वित्तसम्यगात्मावबोधप्रयोजनं ॥ स्ववैतसि विमृश्य शारवाचंद्रन्यायेन शंकरभगवंतमुद्दिश्य तत्त्व
मुदाहृतः। काम्यकर्मासक्तैर्लोकैर्धूर्वादिमार्गस्य उपरि तिः कृता तनस्वात्मज्ञानभ्रष्टा लोकाववीक्ष्य
परमकारुणिकः श्रीसदाशिवो ज्ञानधनमूर्तिर्लोकान्प्रतिपद्यार्थमलिबालविषयेऽपि प्रायिकोपि ब्राह्
मणः कृतपुण्यपुंजस्तस्यावसथे गौवावतारः कलेशंकराचार्यः प्रादुरासीत्। स तदा शिशुत्वे दशायाम
पि स्वकीयने सगिक स्वभावेन स्वस्वरूपानुभवेन अंतर्मुखस्य सदाचारतया उपस्थितः। पितृमातृभ्या
मनुचसर्वपालो कानामध्यजगेयं मूकायामिति व्याहृतः। तदा कस्मिंश्चित् समये केनापि भाग्यो
दय नगोविंदभगवानसिद्धः नभोवर्मानिविचरन् आकस्मिकस्तु विप्राजिरे निषण्णो दृष्टः। तदा
नीमवरयादंगणगत्वा रुद्रस्वरूपादिनिस्तवेर्नुनाव। परंतु गौतवान्। तदा कस्त्वमिति पृष्ठः ॥

६ म. १. तत्समये अहमात्मे तत्तरं। कथमात्मे स्वरूपः। इति पृष्टः। पुनरप्राक्षीत्। तत्रोत्तरमाह। निमित्तमन
 २ इति अन्ये के वनशिष्टास्तु मलकसंप्रदाये मेव वदति। कोपि प्राक्तनजन्मज्ञानी -- वरमेदीया
 करो वामदेव उत्पन्नः समकश्वासीत्। तस्य जननेन शंकरभगवंतं नीत्वा। स्वामिन्मदीया भक्त्यो
 गं वयोपि प्राप्तः परंतु मूकत्वेनैव स्थितोऽस्ति। अयं वदति। -- -- -- किमनुष्ठेयं प्रसा
 दं कुर्वीत विज्ञापितः। भगव *य* श्राव्यकारः। परमकारुणिकस्तं माणवकं वीक्ष्य प्रहस्य जनक
 जननीभ्यां समयोकावत्। अयं मदीयं शिष्यं वेत्तु। करिष्ये यत्तदायं मूकत्वं मपदाय भावत्वे मे
 दिका मुष्मिकं -- स विवदिति। इति श्रुत्वा भगवदाङ्गशिरसि विधाय ॐ मित्युक्तं। तदा समा
 णवः कः। स्वस्वरूपानुभूत्या जोषमा स्थाया भूत्वा तदा श्रीभगवतो मां तरं स्वरूपमुपसहस्य
 स ईश्वरः। प्रतिबोधयामास तदानीमेवं शिष्युन्मीत्य विस्मृतमिव च तद्विलोक्य कथायां स॥ त
 त्मस्य समये धर्ममार्त्तिसस्य क्षतया विलोकिता। तेनानंदेन अतीव निवृत्तिं प्राप्य नोक्तवान्।

६ स्तोम ३ प्रतियथा तथा मात्मा एव निमित्तः। अन्यच्च अयस्कांतवत्। ननु के मे दीयानि निमित्तं गमनागमन
 लक्षणं -- यायां रविरेव कथमित्यत आह। श्रीवात्मी किनोक्तमादित्यहृदये -- यानि कृत्यानि लो
 के स्मिन् सर्वमेव रविः प्रभुः अतएव स नित्योपलब्धिः नित्यावासावुपलब्धिः नित्योपलब्धिः वि
 शेषणे समासः सत्स्वरूपो हमात्मा। नरक्ततो ज्ञानस्वरूपो हमात्मा ॥ ११ ॥ ननु अहं इत्युक्तैः शबल
 त्वप्रसंग इत्यत आह। सामुद्रो हितरंगः रक्तः शिरः अनिरूप्यः किं व। यथापि सर्वभूतानां बीजं त
 दहमर्जुनेति भगवद्देवनातव्यवदाराथेयं शब्दप्रवृत्तिः। अहं प्रत्ययवेद्यः आत्मेवेति राङ्गं तदा तथा
 चकृतिः। यस्यानुवृत्तिः प्रतिबुद्धात्मा अस्मि संदेहे गहने प्रविष्टः सा विश्वः स हि सर्वस्य कर्ता
 तस्य लोकः स उल्लोकः इति मंत्रः। तथा चोक्तं विष्णुपुराणे। वनानि विष्णुर्भुवनानि विष्णुः नामानि वि
 ष्णुर्गिरयो दिशश्च। नभः समुद्राश्च स एव सर्वयदस्ति यन्नास्ति च विप्रवर्य। वस्तु तस्तु हरिरेव अ
 न्निहृत्वा तेनोत्तरलोकः यमग्निरिति ॥ ॥ यमग्न्युत्पन्नस्य बोधस्वरूपमनश्चक्षुरादीन्येवाधा
 त्मकानि। प्रवर्तंत आश्रितानिः कपमेकं स नित्योपलब्धिस्वरूपो हमात्मा ॥ २॥ ॥ यमग्न्युत्पन्नव

तदानीमेव श्रीभगवता कस्वमिति दृष्टः । तदा च उभे हि नामाणवके न उक्तः । अहमात्मा तस्मै मे
श्रीभगवता पुनः दृष्टः । कथमात्मस्वरूपः । तदा द्वादशमिश्रकोः निमित्तमिह्यादिभिः । शा
रीरानुसारं सारेण प्रत्यगात्मा परमात्मा एव । इति अभेदेनैव आत्मतत्त्वं प्रतिपादितमेवं । एत
देवप्रकरणार्थः । तथा चोक्तं श्री परस्वामिना । स्वदंशमममेशानस्वप्नायामूलवृत्तं । कुरा
मलकवद्विषयं तयोक्तं तेन हस्तामलकस्तोत्रमिह कथ्यते । अनेन विस्तृतं त्वेन संतुष्टः श्रीशंकराचार्यः
उत्पन्नबोधस्य हस्तामलकस्य इति द्वितीयं संप्रदायं । ॥ निमित्तमनश्चक्षुरादिप्रवृत्तौ निरस्तास्मि
लोपाधिराकाशकल्पः । परविलोक्येष्टानि निमित्तं यथायः सन्नित्योपलब्धिः स्वकपोदमात्मा ॥ १ ॥ मन
श्चक्षुरादिकार्यकारप्रपंचस्य अंतर्धानितया प्रवृत्तौ कार्यसः निमित्तं । नूनं अंतरायस्थित्यादिजीव
स्यापि वृत्तं तथायत्तन्न । अलुप्तसामर्थ्या यस्मात्तरोयमय इति सत आत्मा तयम्यमृतः इति कृतः । ए
वं जीवसकाशादव्यावृत्त्युत्तरणपदेन वदति । निरस्तास्मि लोपाधिः । ज्ञाना - तत्वात् । आकाशकल्पः ।
अमूर्तव्यापकत्वेनार्थदृष्टातः । तथा वक्तुः । असंगो ह्ययं पुरुषः । रविलोक्येष्टानि निमित्तं । गमनागमनं

तदस्तेन तुल्यं न तद्वत् । अविनाभावशक्तिमान् समवायिकारणाभिप्रायेण तद्वत्तु परंतु अन
वरतप्रकाशोऽग्निः तथायमात्मापिनित्यबोधस्वरूपः विज्ञानमानंदमिति श्रुतेः । श्रुत्यंतरे
पि एष ज्ञानमयः रसमयः पुरुष इति । एवं विवेचितं तत्वे तदा तदितरस्मिन् अनात्मभूतव
स्तु निअज्ञानरूपता अनुक्तसिद्धा एव मनश्चक्षुरादीनि अविद्याकार्यत्वादिति बोद्धव्यं
चिद्व्याधिष्ठानमंत्रेण असमर्थानि प्रवृत्तं तदयमर्थः । निःकंपमक्रियब्रह्मसांनिध्यमा
त्रेणैव प्रवृत्तं तत्स्वविषय्यहं सामर्थ्यं प्राप्नुवंति न कं पमेकं मुख्यं तत्त्वं यत्तु सन्नित्यो
पलब्धिस्वरूपोऽहमात्मा पूर्वत्रानुपगोदृष्टव्यः । अद्वयं वस्तु यत्ब्रह्मज्ञानद्वीकरणार्थं उ
त्तरश्लोकः ॥ २ ॥ ॥ मनश्चक्षुरादिति । मनश्चक्षुरादेर्विद्युक्तः स्वयं यो मनश्चक्षुरादेर्मनश्च
क्षुरादिः । मनश्चक्षुरादेरगम्यस्वरूपः सन्नित्योपलब्धिस्वरूपोऽहमात्मा ॥ ३ ॥ ॥ मनश्च
क्षुरादेर्विद्युक्तः स्वयं यः यदुक्तं तत्सत्यं । तथा चोक्तं हरिवंशे । व्यतिरिक्तेन्द्रियो विद्युयो

रुम. ८१

४

गात्मा ब्रह्मसंभवः। अपाणिपादोजवनो गृहीत इति श्रुतेः। अनेन विशेषणेन इन्द्रियेभ्यः सकाशा
द्विषा गवानुक्तः। अतएव मनश्चक्षुरादिकानामपि मनश्चक्षुरादिः यतः कारणात्। दृष्टुणा मपि
द्रष्टा श्रोत्रस्य श्रोत्रमिति श्रुतेः। प्राणस्य प्राणमिति श्रुतेः। नान्योऽस्ति द्रष्टा नान्योऽस्ति श्रोता नान्यो
स्ति मंतानान्योऽस्ति विज्ञाता इत्यादिभिः श्रुतिभिः प्रतिपादितं। मनश्चक्षुरादेरगम्यत्वरूप इ
तियद- तदपि सत्यं। यतो वाचो निवर्तते अग्राप्यमनसा सह इति श्रुतेः। स नित्योपलब्धिर्नित्य
रुतस्यायमाशयः। सशब्देन प्रसिद्धपरमात्मपरा मर्श उक्तः। ननु अगम्यत्वे सति प्रसिद्धं क
थं इत्यत आह। उपादानकारणाभिप्रायेण बोद्धव्यं। ननु उपादानकारणत्वे किं प्रमाणमित्य
त आह। सर्वसंख्यत्वे दृष्टं इति श्रुतेः। किंच इदं सर्वं यदयमात्मेति श्रुतेः। तर्हि प्रसिद्धस्य अ
गम्यता कथमित्यत आह। जहदजहदस्तेषां अतन्निरसनेन वेद एव प्रतिपादितुं शकः
आनेनानुभवेन - वः। अग्निरहस्य उक्ता श्रुतिः। स एव ज्ञातुं संजनिष्यमाणः प्रत्युह
मुखास्तिष्ठति विश्वतो मुखः। स नित्योपलब्धिस्वरूपो ह्यमात्मा। पूर्वणान्वयः। नैयायिके वेशे
सर्व

षिकमते आकाशादिपंचकं नित्यं इमामाशंकां परिहरन् उक्तं लोकमाह। मुखभासको दर्प
णे दृश्यमानो मुखत्वात् स्थकत्वेन नैवास्ति वस्तु। मुखभासको विदो धीर्बुधोऽपि तिष्ठन्निति
त्योपलब्धिस्वरूपो ह्यमात्मा ॥ ४॥ ॥ मुखस्याभासः मुखभासः मुखभास एव भासकः स्वा
यं प्रत्ययः। प्रतिबिंबाभिप्रायेणोच्यते। दर्पणे दृश्यमानः आधारस्तमी। मुखत्वात् स्थक
त्वेन नैवास्ति वस्तु तत्सत्यं बिंबनिमित्तप्रतिबिंबप्रतीतिः। दर्पणलक्षणोपाधिस्तावदेव आ
भासप्रतीतिः। ननु सत्याथ ये असत्यप्रतीतिर्न स्यात्। यथा घातकत्वात्। तेजसितिमिरनसंजा
यतीति इत्यत आह। सत्यं। अणि अविद्याकमित्तत्वादसद्वारोपसिद्धिः। निदाभासको धीर्बुधो
वापि तद्वदित्युक्तं। विरुद्धोक्तिरियमित्यत आह। अस्मादविभागेन ब्रह्मवत् पूर्वपक्षः। अबु
ध्वेव किमित्युच्यते इति। स नित्योपलब्धिस्वरूपो ह्यमात्मा इति पूर्वणान्वयः। अधिष्ठानयाथा
स्य ज्ञानेनानि रसति। अस्यैव प्रपञ्चः यथा दर्पणभासभाव इति। यथा दर्पणभासभाव आ
भासहीनो मुखं विद्यते कस्य नाहिनमेकं ॥ तथा धीर्वियोगे निराभा ॥ ४॥ सकोयः स ॥ ५॥

र. म. ८

५

॥ ॥ दर्पणस्य अभावः दर्पणाभावः दर्पणाभावे आभासदा निरेव तदामुरं विद्यते कः स्य नास्ति
न मे कं इति स्फुटं । तथा धीवियोगे यदा ह तस्यायमाशयः निराभासकः नितरां प्रकाशकश्च स्वरू
पो ह मात्मशतमनो विजृम्भित संसारः तस्या छितिः सैव मुक्तिः । तथा वृत्तिः । विचारं भणं विचारणेना
मधे यत्तु कित्तेत्येव सत्यं इति । तथा वृत्तिः । अविद्यास्तमयो मोक्षः संसार उदाहृतः । एकमेवाद्वितीयं
ब्रह्मेति श्रुतेः । अविनाशी वारयमाप्तेति श्रुतेः । धीवियोगे निराभासकेयः तस्य तोत्यर्थं कार्यकर्मसंस्का
रधीबुद्धिः तस्याये अवगुणाश्च स्वार्थं प्रशंकराः संसारबीजो भूतास्तप्रत्याहारमानलक्षणभक्त्यु
द्देकेण भर्जिता भवन्तीति । निराभासको यः नितरां प्रकाशको यः बुद्धिर्द्वयोभावे प्रकाशते साक्षात्कारत्वे स
नित्योपलब्धिस्वरूपो ह मात्मा । ॥ परप्रकाशरहितो यः स्वातंत्र्येण प्रकाशते इत्युक्तं तत्र श्लोकः ॥ १५ ॥ । य एको
विभाति स्वतः सिद्धचेताः प्रकाशस्वरूपोऽपि ना- धीषु ॥ शरावोदकेच्छो यथा भावुरेकः स नित्योपलब्धिः
स्वरूपो ह मात्मा ॥ १६ ॥ । य एको विभाति स्वतः इति युक्तं तस्मादप्यमर्थः । नान्यः प्रकाशकः स्वातंत्र्येण
वपर- एव प्रकाशते सिद्धचेताः विनिसंगित्वात् । अधिष्ठातृत्वेन शुद्धमिति पाठेन पावनानामपि पाव

५

न ॥ यदा चेता इत्युक्तेः स्वरूपमित्युक्तं । साक्षी चेता केवलेति श्रुतेः । ननु सूर्यावद्वह्निवदिव प्रकाशकत्वं
सिद्धप्रतीतेः । इत्याशंकापरिहृत्वा । तथा वृत्तिः । तमेव सौतमनुभातिसर्वस्य भासा सर्वमिदं विभा
ति । अस्तमिते आदित्ये कं ज्योतिः । अजायं पुरुषः स्वयं ज्योतिरिति श्रुतिश्च । यदा दित्यगतं तं जोज
गद्गा सयतेति भगवद्वचनात् । सिद्धमिति पाठे अजन्मा षड्भिरहितत्वात् । प्रकाशस्वरूपः अपि ए
क एवात्मानाना एव धीषु बुद्धिषु उपाधिनाभिन्नत्वमुपलभ्यते । अविद्याधिष्ठातृत्वादि भावः । ए
कमनेकशरीरेष्वेक एव आत्माभिन्नवत्प्रतीयेत भासते इति शंकरं बवः । अपिशब्देन अनेकत्वं व्या
वर्त्यते इति । तथा चोक्तं योगग्रंथे । एक एव हि भूतात्मा भूते भूतव्यवस्थितः । एकधा बहुधा वै बहुदृश्यते
जलवद्भवत् । विश्वतश्चक्षुरिति मंत्रः । यथान्तरिकादस्याभ्राम्यतीति महीयते । विनेकत्वेति तत्रात्मा
कर्तृत्वादि धिया स्मृतः । उद्धोक्तिरियं । शरावोदकेति दर्शयन्तमाह । शरावोदकेति छतीति शरावोदके
स्थः प्रतिबिंबतया भावुरेकः । नानात्वेनोपलभ्यते । तथा यमात्मापि बोद्धव्यः । स नित्योपलब्धिस्वरू
पो ह मात्मा । मति संबंधः । अज्ञानाद्येन भ्रमेण एकस्येव नानाप्रतीतिप्रसंग उपलभ्यते । तदेवोत्तरं श्लो
कं न यथा सूर्य इति ॥ १६ ॥ । यथा सूर्य एकोऽप्यनेकश्चलास्तस्मिन् तावत्तु यवचं विभाव्य स्वरूपः । वला सुप्रतिभा

६

सुधीषेक एव सानित्योपलब्धिस्वरूपो ह्यमात्मा ॥७॥ ॥ यथासूर्यः चलात् अस्मिन् एक एव चलत्वेन पुत्रोपल
भ्यते ॥ स्थिताश्च स्वयम्बुक् अस्मिन् अन्वगतिरिति अवन्वक् अनुसरते ॥ अन्वगतिप्रजनयोः ॥ अन्वक्
अस्मिन् काले पृथक् विभाव्यस्वरूपः विज्ञेयस्वरूपः यथायमात्मा उपाधिकद्वेषु अपि एक एव मि
नष्टमिमेतत्त्वं उपचर्यते ॥ चलात् बुद्धिस्त्यादिष्वेक एव अनेकत्वेनोपलभ्यते ॥ प्रभिन्नास्त्यक्तिर्न
ह्यभिन्नास्त्यपि ति भावः ॥ धीषेक एव नान्यः स्वरजंगमादिशितसिद्धं ॥ ननु प्रपञ्चस्त्यभिन्नत्वेनोप
ते एक एव इत्युक्ते कथं मनुगत्वप्रसंगः इति नगमेप्रमाणं अंगीकृत्य प्राह ॥ स्वयमात्मा ब्रह्मवि
ज्ञानमयो मनोमयो वाज्ञानमयः प्राणमयः बक्ष्ममयः श्रोत्रमयः आकाशमयो वायुमयस्तजो
मय आपामयः पृथिवीमयः क्रोधमयः अक्रोधमयो हर्षमयो धर्ममयो दममय इति ॥ कार्य
थाकारतथाभवतिसाधकारि साधक भवति पापः पापेनेति शरीरके श्रुतिः ॥ उपादानं निमित्त
कारणं वशी वास्तुदेव एव तथा चोक्तं बामनपुराणे ॥ शरीरमानसवाग्जमूर्तामूर्ते च ॥ ६२ ॥ ६३ ॥
स्वरूपमदृश्यं वा तत्सर्वं केशवात्मकं ॥ सानित्योपलब्धिस्वरूपो ह्यमात्मा ॥ ७॥ अतः कुर्यात्तु
स्तु अनेताः ज्ञानमेकमेव इति विमर्शयवदति यथानेक इति ॥ ७॥ ॥ यथानेकवक्षः प्रकाशोरविनेक

६

मेण प्रकाशी करोति प्रकाशं ॥ अनेकाधियो यस्तथैकप्रबोधः सानित्योपलब्धिस्वरूपो ह्यमात्मा
॥ ८॥ ॥ यथानेकवक्षः प्रकाशोरविनेक इत्युक्तं ॥ तस्यायमर्थः ॥ अनेकवक्षः प्रकाशो अनेकव
क्षः प्रकाराः क्रमनिराकरणार्थं नेकमेवेति ॥ ननु क्रमनिराकरणाविशेषः इत्याशं कामाह ॥ परिणा
मप्रसंगदोषपरिहारायैव ॥ दशापरात्मनि न चर्तत इति प्रकटितं ॥ षड्भिर्निहितत्वात् ॥ अतएव
योगपद्येनैव दृश्यपदार्थानां यथाप्रकाशकः तथैवात्मापि सर्वप्रकाशक इत्युक्तं ॥ अनेकाधि
य इति यदाह तदन्तःकरणवत्तुष्ट्याभिप्रायेण ब्रुवन् ॥ तथा च ध्वनंतुष्ट्याभिप्रायेण तथैकप्रबो
धोपि न तुष्टिरिति ज्ञानं दृष्टं पीतज्ञानं जातं एव भिन्नज्ञानं तां प्रकाशं ॥ यत्तु तस्य प्रकाशत्वमुक्तं
दृष्टं ते दाष्टुं तिको द्रष्टव्यः श्रव्यो गीपद्येनैव ॥ कथमुपलभ्यते इत्यत आह ॥ हरितत्वादुपाधिना
शे ज्ञानं न दृष्टमित्युक्तं चर्यते ॥ तानं आत्मस्वरूपत्वेन अविनाशमेव तथा च श्रुतिः ॥ अविनाशी वात्मा ॥
सानित्योपलब्धिस्वरूपो ह्यमात्मा ॥ १॥ स्वयंप्रकाशकोयः सर्वस्तज्जातस्य भासक इति उत्तरश्लोक
नाह ॥ विवस्वत्प्रभातं यथा रूपमक्षं प्रगच्छाति नाभातमेवं विवस्वत् ॥ यदाभात आभासयत्य

हस्ताम ८ क्षमेकं सन्निवृत्तं लब्धस्वरूपो ह्यमात्मा ॥ ९ ॥ ॥ विवस्वता प्रभातं । विवस्वत्यभातं । सूर्यप्रकाशितं रु-
 पं रूपविषयं अक्षं चक्षुः प्रगृह्णाति न आभातं नाभातं अत्र प्रकाशितं न प्रगृह्णाति । अनुयादकमत-
 रणेत्यर्थः । साधितो यं ह्यंता ॥ एवं विवस्वानसूर्योऽपि यदा भावं येन परमात्मना भासितं आभासय-
 ति प्रकाशयतीत्यर्थः । एकं चक्षुः सूर्य एव चक्षुः । वंदस्व योऽग्निलोचनस्यैव के उच्यते । ननु वै प्रवस्त-
 वोऽशिवस्तुतिः किमिति इत्यत आह । यथा शिवस्तथा विष्णु र्यथा विष्णुस्तथा शिवः । अंतरं शिवविष्णो-
 र्भेदनागपि न विद्यते । एवमभेदोऽस्तीति प्रकृतमनुसरामः । विप्रकाशमंतरणप्रकाशकत्वेन घट-
 ते एव । ननु सूर्यवद्विबंदं विदुः क्षदाक्षिनां आभासकं कथमुपलभ्यते इत्यत आह । निगम-
 त्वेन तथावश्रुतिः । नतत्र सूर्ये भाति न वंदतारकानेमा विदुः तोभांति कुतोऽयमग्निः ॥